

Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych

Redakcja: Mariusz Kulesza

Seria wydawnicza
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

**Geografia historyczna
jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych**

pod redakcją Mariusza Kuleszy

Legnica–Łódź 2009

Recenzent: prof. dr hab. Marek Koter

Redakcja techniczna:
Waldemar Gajaszek

Korekta:
Anna Araszkiewicz, Krystyna Gajaszek, Waldemar Gajaszek

Korekta tekstów w języku angielskim:
Magdalena Baranowska

Projekt okładki:
Adam Chamera

Układ typograficzny, skład i łamanie:
Waldemar Gajaszek, Halina Kawa
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
„Wspólnota Akademicka”

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytet Łódzki

Wydanie pierwsze

© Copyright by
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Nakład: 200 egz.

Druk ukończono w grudniu 2009 r.

Spis treści

MARIUSZ KULESZA	
Wstęp	3

MARIUSZ KULESZA	
Uwagi na temat geografii historycznej w Polsce po II wojnie światowej	7

Część 1

Geografia historyczna a badania geograficzno-polityczne państw, granic i pograniczy

ROMAN MATYKOWSKI	
Koncepcja pań- państw we współczesnej Europie	29

JOANNA SZCZEPANKIEWICZ-BATTEK	
Łużyce jako przedmiot badań geografii historycznej	37

GIDEON BIGER	
Historical geography and political science – the case of international boundaries	45

MAREK OLEJNICZAK	
Zmiany graniczne na terenie byłego powiatu odolanowskiego i ich wpływ na tożsamość kulturową mieszkańców	47

ALESSANDRO VITALE	
The historical, geographical, and political problem of Mitteleuropa. Some remarks on federalism in Central European experience and discourses	55

MAREK SOBCZYŃSKI	
Procesy integracyjne i dezintegracyjne ziem mołdawskich w toku dziejów	67

ROMAN MATYKOWSKI	
Eks-granice i aktualne granice administracyjne a zachowania wyborcze Polaków na początku XXI wieku w województwach śląskim i wielkopolskim	87

TADEUSZ SIWEK, KATARZYNA KULCZYŃSKA, ROMAN MATYKOWSKI	
Cieszyn i Śląsk Cieszyński a przemiany polityczne na pograniczu Olzy w XX wieku	97

WOJCIECH JANICKI, KAMILA ŁUCJAN

Przebieg granic regionów historycznych a współczesne granice administracyjne
w Polsce 109**Część 2****Geografia historyczna a badania mniejszości narodowych i wyznaniowych**

MAREK BARWIŃSKI

Mniejszość litewska na tle przemian politycznych Polski po II wojnie światowej 121

JAN WENDT

Geografia historyczna w badaniach mniejszości węgierskiej w Rumunii 137

ANDRZEJ SZCZEPAŃSKI

Wyjazdy etnicznych i autochtonicznych przedstawicieli mniejszości niemieckiej
z terenu Polski po II wojnie światowej 145

ANDRZEJ RYKAŁA

Wierzenia plemion prapolskich i ich udział w kształtowaniu krajobrazu religijnego
u progu i w początkach państwa polskiego 157

RENATA MADZIARA

Formowanie się polskiego Kościoła ewangelicko-augsburskiego na Dolnym Śląsku
w pierwszych latach po II wojnie światowej. Wybrane zagadnienia 171

SANDRA GLADANAC

Religions within Montenegro: a crossroad to future or a setback in the past? 181

DANIEL GWIZDAŁA

Rola mniejszości narodowych w rozwoju Aleksandrowa Łódzkiego 191

Część 3**Geografia historyczna a badania krajobrazu kulturowego**

ANDRZEJ RYKAŁA, MARIUSZ KULESZA

Materialne dziedzictwo Żydów w krajobrazie kulturowym Polski Środkowej 203

ANTONIO VIOLANTE

Venetian travellers in Poland and Russia in 17th and 18th century 219

ROMUALD M. ŁUCZYŃSKI

Rezydencje w powiecie legnickim w czasach Polski Ludowej 233

TOMASZ FIGLUS

- Rozłogi jako struktura hierarchiczna krajobrazu kulturowego wsi. Próba uściślenia
pojęć i typologii morfologicznej 245

MAGDALENA BARANOWSKA

- Fringe belt* – geneza zjawiska i rozwój koncepcji w literaturze badawczej 255

Marek Barwiński
Uniwersytet Łódzki

Mniejszość litewska na tle przemian politycznych Polski po II wojnie światowej

W ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat Polska przechodziła wiele istotnych przeobrażeń politycznych, gospodarczych i społecznych – od kształtowania granic, przesiedleń ludności, narzucenia systemu komunistycznego, przez narastający nadzór władz partyjnych i aparatu bezpieczeństwa nad wszelkimi formami działalności, aż po demokratyzację i liberalizację systemu politycznego oraz integrację z politycznymi, gospodarczymi i militarnymi strukturami zachodniej Europy.

Zmiany te – przeprowadzane niejednokrotnie drogą rewolucyjną, a nie ewolucyjną – nie mogły nie mieć wpływu na sytuację poszczególnych mniejszości narodowych, w tym Litwinów. Wpłynęły one w istotnym stopniu na ich rozmieszczenie, liczebność, tożsamość, sytuację prawną, działalność organizacyjną i kulturalną, szkolnictwo. Jednak w różnych okresach ten wpływ był różny.

1. Wprowadzenie

Porównując lata 30. oraz 50. XX w., wyraźnie widać ogromny spadek liczebności mniejszości narodowych i etnicznych w granicach Rzeczypospolitej, z – według różnych szacunków¹ – ok. 11–12 mln do zaledwie 600–700 tys. Główną przyczyną tak radykalnych zmian etnicznych była II wojna światowa oraz jej konsekwencje demograficzne, terytorialne i polityczne, a także polityka nowych władz komunistycznych, które zamierzały utworzyć z Polski państwo jednonarodowe. Na 95% zmniejszenia liczebności mniejszości narodowych w Polsce w tym okresie największy wpływ miało:

- a) wymordowanie przez hitlerowców prawie całej społeczności żydowskiej;
- b) powojenne zmiany granic, pozostawiające główne skupiska mniejszości (zwłaszcza Ukraińców, Białorusinów i Litwinów) na ziemiach włączonych do ZSRR;
- c) jedną z konsekwencji zmian granic były przesiedlenia ludności niepolskiej: głównie Niemców do radzieckiej i brytyjskiej strefy okupacyjnej oraz części Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów do ZSRR.

Na zmianę liczebności Litwinów w Polsce decydujący wpływ miał praktycznie tylko jeden z wymienionych czynników, mianowicie ustalona na konferencji w Jałcie zmiana przebiegu

¹ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 25; P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami*, Warszawa 1996, s. 127; A. Kwilecki, *Mniejszości narodowe w Polsce Ludowej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1963, nr 4, s. 98; J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1991, s. 45.

wschodniej granicy Polski, w konsekwencji czego m.in. cała Wileńszczyzna została włączona do ZSRR. Jedynym skupiskiem ludności litewskiej w nowych granicach Polski pozostała Suwalszczyzna, a zwłaszcza dwie przygraniczne gminy Puńsk i Sejny. Konsekwencją był drastyczny spadek liczebności mniejszości litewskiej, z przedwojennych 180–200 tys.² do ok. 10–13 tys.³ w pierwszych latach powojennych.

Po zakończeniu wojny, obok zmian liczebnych, mniejszość litewską dotknęły także bardzo istotne zmiany polityczne i geopolityczne. Polska zmieniała nie tylko swój kształt terytorialny, ale także ustrój polityczny i gospodarczy, przekształcając się w kraj socjalistyczny, z władzą niechętną mniejszościom narodowym. Przedwojenna Republika Litewska wraz z Wileńszczyzną została ostatecznie anektowana przez ZSRR i przekształcona w Litewską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Zmianie uległ przebieg praktycznie całej polskiej granicy wschodniej, a jedynym jej fragmentem, który pozostał bez większych zmian od lat 20. XX w. do dziś, jest 104-kilometrowy odcinek granicy polsko-litewskiej od Wiżajn, przez Puńsk i Sejny, po Giby⁴. Główne skupiska mniejszości litewskiej, wraz z całą Suwalszczyzną, po wojnie nadal zachowały swoje peryferyjne, przygraniczne położenie, jednak już w zupełnie innych uwarunkowaniach geopolitycznych.

2. Pierwsze lata po II wojnie

Już we wrześniu 1944 r. tymczasowy polski rząd komunistyczny (PKWN) podpisał umowy z rządami radzieckich republik: ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej o repatriacji ludności. Narzucona przez ZSRR wymiana ludności miała charakter dwustronny. Do Polski przesiedlano byłych obywateli Rzeczypospolitej narodowości polskiej i żydowskiej z terytoriów przyłączonych do ZSRR, ale prawa tego odmawiano obywatelom narodów, które utworzyły republiki ZSRR: Litwinom, Białorusinom i Ukraińcom. Ponadto umowa przewidywała przesiedlenie przedstawicieli tych narodów, którzy pozostali w nowych granicach Polski, do poszczególnych republik ZSRR. Polskie władze komunistyczne, podpisując porozumienie o przesiedleniu, realizowały politykę zmierzającą do przekształcenia Polski w państwo jednorodne etnicznie, bez mniejszości narodowych. Przesiedlenie miało być dobrowolne, jednak przyjęta w układzie zasada pozostawienia ludności swobody wyboru przynależności państwowej nie była przestrzegana podczas całego okresu przesiedlania ani na całym obszarze. Stosowano naciski administracyjne i ekonomiczne, a w południowo-wschodniej Polsce także przymus militarny. Ostatecznie w latach 1944–1946 w ramach tej repatriacji opuściło wschodnią Polskę ponad 518 tys. osób, pośród których zdecydowana większość, ok. 93%, stanowili Ukraińcy i Łemkowie⁵.

² Szacunki według H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 24; B. Makowski, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa 1986, s. 26–27; J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 23.

³ Szacunki według K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opole 1998, s. 38.

⁴ Większych zmian w porównaniu z granicą z 1939 r. dokonano tylko na terenie gminy Giby. W ich wyniku Polska w 1946 r. utraciła pas ziemi o długości 16 i szerokości 13 km, w większości zalesiony i bagienny, zamieszkały jednak przez ludność polską (K. Tarka, *op. cit.*, s. 43).

⁵ M. Barwiński, *Konsekwencje zmian granic i przekształceń politycznych po II wojnie światowej na liczebność i rozmieszczenie Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce* [w:] *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, red. P. Eberhardt, „Prace Geograficzne” IGiPZ PAN, nr 218, Warszawa 2008, s. 217–218.

Ówczesne przesiedlenie dotknęło społeczność litewską w znikomym stopniu, nie wpływając na jej liczebność w Polsce. Było to spowodowane głównie niechęcią Litwinów do wyjazdu oraz niestosowaniem przez polskie władze w stosunku do tej mniejszości bezpośredniego przymusu. Wśród Litwinów mieszkających na pograniczu polsko-litewskim zainteresowanie migracją było całkowicie marginalne. Zapewne istotną przyczyną był fakt, iż w rzeczywistości mieli wyjechać do Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (LSRR), a nie do niepodległej Litwy. Liczebność mniejszości litewskiej w Polsce po 1945 r. zaczęła wręcz rosnąć, głównie z powodu powrotów kilku tysięcy Litwinów deportowanych przez Niemców z Suwalszczyzny w 1941 r. oraz nielegalnej repatriacji (dzięki podawaniu się za Polaków) pewnej liczby Litwinów z ZSRR. Część z nich osiedlała się na tzw. „ziemiach odzyskanych”. Z powodu zagrożenia repatriacją powszechne stało się ukrywanie przez Litwinów przynależności narodowej, w wyniku czego ich oficjalna liczba była znacznie niższa od rzeczywistej. Dokładne określenie wielkości społeczności litewskiej w pierwszych latach po wojnie jest bardzo trudne. Szacunki mówią o 10–13 tys., w tym na Suwalszczyźnie ok. 8–10 tys. Również szacunki mówiące o liczbie Litwinów objętych w latach 1944–1946 przesiedleniem na radziecką Litwę wahają się od zaledwie kilku rodzin aż do kilkudziesięciu tysięcy osób. Najbardziej prawdopodobne dane mówią o przesiedleniu od kilkuset do ok. 1 tys. Litwinów⁶.

Mała liczebność społeczności litewskiej oraz realne zagrożenie przesiedleniem do LSRR powodowały, iż Litwini nie uczestniczyli w walce z władzą komunistyczną, jednocześnie nie podejmując z nią w pierwszych latach powojennych żadnej współpracy. Stosunki z ludnością polską oraz polskimi władzami były złe, pełne wzajemnej niechęci i podejrzliwości. Było to spowodowane głównie zadawnionymi antagonizmami, pamięcią o nie tak dawnych konfliktach na pograniczu polsko-litewskim i Wileńszczyźnie oraz współpracą części Litwinów z hitlerowcami podczas II wojny, choć na samej Suwalszczyźnie takich przypadków nie odnotowano. Dla władz polskich było to jednak wystarczające, aby uznać mniejszość litewską za wrogów Polski Ludowej. Dla Litwinów sposobem na przetrwanie stała się bierność oraz całkowita izolacja wewnątrz własnej społeczności⁷.

3. Sytuacja w latach 1950–1989

Pierwsze oznaki zmiany postawy władz państwowych w stosunku do ludności niepolskiej pojawiały się w 1949 i 1952 r. Na Suwalszczyźnie przejawiało się to głównie w odrodzeniu litewskiego szkolnictwa. Od 1952 r. istniały 4, potem 6 szkół podstawowych z litewskim językiem nauczania, ponadto w 15 dalszych szkołach uczono języka litewskiego. Po wielokrotnych prośbach w połowie 1956 r. władze wyraziły zgodę na powstanie liceum litewskiego w Puńsku⁸.

Jednak dopiero przemiany polityczne w 1956 r. doprowadziły do oficjalnego uznania przez władze różnorodności etnicznej społeczeństwa polskiego. Nastąpiło autentyczne, choć najczęściej krótkotrwałe, ożywienie życia kulturalnego i narodowego wśród poszczególnych

⁶ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 25; K. Tarka, *op. cit.*, s. 20–29, 38.

⁷ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 217; J. Milewski, *Litwini w Polsce Ludowej*, „Biuletyn IPN”, Białystok 2001, s. 10–15.

⁸ K. Tarka, *op. cit.*, s. 62.

społeczności niepolskich, w tym także Litwinów. Stosowaną wcześniej przez władze politykę przesiedleń i asymilacji zastąpiono polityką limitowanej działalności społecznej i kulturalnej. Zaczęły powstawać „mniejszościowe” organizacje „społeczno-kulturalne”, ale wyłącznie jedna dla jednej mniejszości. 29 listopada 1956 r. zostało zarejestrowane, jako ostatnie, także Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (LTSK). Szybko okazało się, że nowo powstałe organizacje, w tym także litewska, mają niewiele wspólnego z faktycznym odrodzeniem mniejszości narodowych i dbaniem o ich interesy, natomiast stały się sposobem kontroli i środkiem do umocnienia pozycji władzy komunistycznej wśród społeczności niepolskich. Zostały podporządkowane MSW i były całkowicie lojalne wobec PZPR. Miały głównie propagować i popularyzować politykę władz oraz ideały socjalizmu wśród mniejszości narodowych. Była to „odwilż” pod pełną kontrolą. Jednak pomimo uzależnienia tych organizacji od władzy państwowej oraz niewielkiej liczebności członków i tak odgrywały one dominującą rolę w kształtowaniu życia społecznego, oświatowego i kulturalnego poszczególnych mniejszości, także dlatego, że nie miały żadnej konkurencji⁹.

W marcu 1957 r. odbył się w Puńsku zjazd założycielski LTSK. Było to jedno z przełomowych wydarzeń w powojennym funkcjonowaniu mniejszości litewskiej. Wcześniej ta wiejska społeczność, obawiając się prześladowań i wysiedleń, żyjąc we własnym gronie na peryferiach kraju, w izolacji, była ostrożna i nieufna. Nie sprzyjało to jakiegokolwiek aktywności. Po zjeździe sytuacja się zmieniła. Rozbudził on ponownie świadomość narodową Litwinów, spowodował wyraźne ożywienie ich działalności. Uaktywnienie się Litwinów na Suwalszczyźnie spowodowało także odrodzenie dawnych oskarżeń, urazów i niechęci narodowościowych oraz wzrost tendencji nacjonalistycznych, zarówno wśród ludności litewskiej, jak i polskiej. Szybko doprowadziło to do konfliktu z władzami, także dlatego że w początkowym okresie LTSK próbowało prowadzić działalność względnie samodzielną, autonomiczną¹⁰. Taka sytuacja była nie do zaakceptowania przez władze partyjne, które nadzorowały i kontrolowały działalność wszelkich instytucji. W realiach PRL-u funkcjonowanie organizacji niezależnej od PZPR było wykluczone. Władzom w żadnym razie nie zależało na powstaniu silnych organizacji „mniejszościowych”, autentycznie reprezentujących swoje społeczności. LTSK nie mogło być wyjątkiem. Dlatego też w 1959 r. centralne władze partyjne doprowadziły do zmian w kierownictwie LTSK, a sama organizacja została całkowicie podporządkowana PZPR i MSW¹¹.

Dopiero w 1960 r. władze zezwoliły na wydawanie pierwszego po wojnie czasopisma w języku litewskim „Aušra” („Zorza”), które ukazuje się do dziś. W tym okresie dla Litwinów najważniejszym przejawem działalności narodowej i podstawą utrzymania litewskiej tożsamości był rozwój szkolnictwa. Pod koniec lat 60. funkcjonowało litewskie liceum w Puńsku oraz 9 litewskich szkół podstawowych, ponadto język litewski był nauczany w 11 szkołach polskich. Łącznie z możliwości uczenia się języka litewskiego korzystało corocznie prawie tysiąc uczniów.

Nastąpiła zmiana w postawach politycznych części ludności litewskiej. O ile w latach 50.

⁹ M. Barwiński, *op. cit.*, s. 223; H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 207; J. Milewski, *op. cit.*, s. 20–26; K. Tarka, *op. cit.*, s. 71–75.

¹⁰ Pierwsze władze LTS-K zostały wybrane demokratycznie, a wśród 12 członków prezydium był tylko jeden członek PZPR. W późniejszych latach taka sytuacja już się nie powtórzyła (K. Tarka, *op. cit.*, s. 82).

¹¹ *Ibidem*, s. 88.

do PZPR należało zaledwie kilku Litwinów, to w latach 60. już ponad 200, wielu pełniło funkcje radnych. Był to przejaw przystosowywania się społeczności litewskiej do panującej rzeczywistości społeczno-politycznej. Ponadto dzięki temu Litwini w pewnym stopniu zaczęli współdecydować o lokalnej polityce. LTSK otrzymało od władz państwowych całkowity monopol na propagowanie i rozwijanie litewskiej kultury i oświaty. Ceną było całkowite podporządkowanie i uzależnienie pod każdym względem – personalnym, merytorycznym, finansowym, organizacyjnym. Wszelkie formy aktywności były ściśle reglamentowane. Najważniejszym przejawem działalności LTSK było wspieranie działalności kilkunastu amatorskich zespołów ludowych (w tym tzw. „teatrów stodolanych”), które przez lata odgrywały ogromną rolę w zachowaniu litewskiej kultury oraz podtrzymaniu wśród mieszkańców Suwalszczyzny litewskiej tożsamości i odrębności narodowej¹².

W latach 70. w polityce rządu panował pogląd o „moralno-politycznej jedności narodu polskiego”, który wiązał się bezpośrednio z ograniczeniem działalności wszelkich regionalizmów, zwłaszcza wśród społeczności mniejszościowych, które postanowiono zredukować do grup folklorystycznych, całkowicie minimalizując ich problematykę narodową. Głęboki regres dotknął szkolnictwo, życie kulturalne i organizacyjne mniejszości. Jeszcze bardziej wzrosła kontrola i nadzór MSW nad LTSK. Odgórnie narzucane polecenia i zadania działacze stowarzyszenia przedstawiali jako interesy i postulaty mniejszości litewskiej. Z powodu polityki polskich władz bardzo dobrze funkcjonujące pod koniec lat 60. szkolnictwo z litewskim językiem nauczania prawie przestało istnieć. Zlikwidowano większość małych wiejskich szkół litewskich i praktycznie poza liceum w Puńsku dzieci mogły uczyć się języka litewskiego w polskich szkołach tylko jako przedmiotu dodatkowego. Jakikolwiek podkreślanie, czy nawet deklarowanie poczucia niepolskiej tożsamości narodowej, było oceniane w kategoriach „nacjonalistycznych” i ostro krytykowane. Nasiliły się procesy asymilacji i akulturacji do polskości. Były one potęgowane migracją wiejskich społeczności mniejszościowych do większych miast, całkowicie zdominowanych przez ludność polską¹³.

Szacunki dotyczące liczebności społeczności litewskiej w Polsce w latach 50., 60. i 70. stale podają wartość 9–10 tys. osób¹⁴, natomiast liczba członków LTSK systematycznie rosła, od ok. 1 tys. na początku lat 60. do ponad 1,8 tys. w latach 80., co w porównaniu z liczebnością tej społeczności świadczy o niezwykle dużej aktywności Litwinów¹⁵.

Przemiany polityczne w Polsce w 1980 r. były różnie odbierane przez mniejszość litewską. Z jednej strony okres „Solidarności” przerwał trwające przez lata 70. milczenie o mniejszościach narodowych, a tematyka ta, choć sporadycznie, to jednak pojawiła się publicznie po raz pierwszy od lat. W 1981 r. LTSK po raz pierwszy zorganizował w Puńsku lituanistyczną sesję naukową. Z drugiej strony „Solidarność” była powszechnie odbierana jako ruch narodowo-polski, który nie rozumiał i nie zajmował się problemami mniejszości narodowych. Działacze suwalskiej „Solidarności” nie zwracali żadnej uwagi na problemy mniejszości litewskiej, a ta z kolei nie wiązała z tym ruchem żadnych nadziei¹⁶.

¹² J. Milewski, *op. cit.*, s. 29–30; K. Tarka, *op. cit.*, s. 121–122.

¹³ M. Barwiński, *op. cit.*, s. 223, H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 211; K. Tarka, *op. cit.*, s. 123.

¹⁴ J. Byczkowski, *Mniejszości narodowe w Europie 1945–1974*, Opole 1976, s. 164; P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 131; A. Kwilecki, *op. cit.*, s. 98.

¹⁵ K. Tarka, *op. cit.*, s. 141.

¹⁶ *Ibidem*, s. 136–137.

W latach 80. nastąpiła odbudowa litewskiego szkolnictwa, w dużym stopniu zlikwidowanego w poprzedniej dekadzie. Na początku lat 80. działała tylko jedna szkoła litewska (liceum w Puńsku), do której uczęszczało zaledwie 77 uczniów, pozostali uczyli się języka litewskiego jako przedmiotu dodatkowego w polskich szkołach. Pod koniec lat 80. było już sześć szkół z litewskim językiem wykładowym, a łącznie języka litewskiego uczyło się ok. 550 uczniów¹⁷. W połowie lat 80. gmina Puńsk zajmowała czołowe miejsce w Polsce pod względem aktywności społecznej. Mieszkańcy gminy cechowali się ponadprzeciętną aktywnością w działalności kulturalnej oraz w różnego rodzaju czynach społecznych. Efektem była bardzo dobrze, jak na ówczesne realia, rozwinięta infrastruktura, przodujące w regionie rolnictwo oraz wysokie wskaźniki rozwoju ekonomicznego gminy. Pisano nawet o „fenomenie puńskim”. Było to możliwe do osiągnięcia nie tylko dzięki pracowitości i dobremu zorganizowaniu społeczności litewskiej, ale także dzięki silnej wewnętrznej integracji, podkreślaniu własnej odrębności i żywej w wioskach litewskich tradycji wspólnej pracy¹⁸.

4. Okres po roku 1989

Zapoczątkowane na przełomie lat 80. i 90. zmiany ustrojowe i geopolityczne spowodowały przede wszystkim bardzo duże ożywienie działalności politycznej i organizacyjnej poszczególnych mniejszości. Demokratyzacja i liberalizacja życia politycznego, społecznego i gospodarczego w Polsce dała możliwość normalnego funkcjonowania społecznościom mniejszościowym.

Odzyskanie pełnej suwerenności przez Polskę i powstanie niepodległej Republiki Litewskiej miało ogromne znaczenie dla mniejszości litewskiej w Polsce, całkowicie zmieniło stosunki pomiędzy obu państwami i w dużym stopniu także pomiędzy obu narodami. Nie oznaczało to oczywiście likwidacji wszelkich wcześniejszych problemów, wręcz przeciwnie – pojawiły się nowe. Ale jednocześnie pojawiły się liczne możliwości ich rozwiązywania, a co najważniejsze, mniejszości mogły o wszelkich problemach i konfliktach otwarcie mówić.

Od początku lat 90. rzeczywistość społeczno-polityczna Litwinów w Polsce stała się dużo bardziej pluralistyczna, powstały nowe organizacje, które łamały dotychczasowy monopol LTSK na reprezentowanie spraw mniejszości litewskiej (tab. 1). Istniejące od połowy lat 50. Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne uniezależniło się od nadzoru politycznego i zmieniło charakter działalności na zdecydowanie bardziej narodowy. W 1992 r. przekształciło się w Stowarzyszenie Litwinów w Polsce.

Społeczność litewska jest obecnie bardzo dobrze zorganizowana na tle innych mniejszości narodowych w Polsce. Jej interesy reprezentuje 9 organizacji pozarządowych, wszystkie o charakterze narodowym. Cele i działalność poszczególnych organizacji jest bardzo zbliżona. Najogólniej można stwierdzić, iż podstawowym celem wszystkich organizacji jest utrzymanie litewskiej tożsamości narodowej poprzez rozwój oświaty i życia kulturalnego (tab. 1). Pomimo dużej liczby organizacji, zbliżonych celów i skupienia na małym obszarze nie stanowią one dla siebie konkurencji, z reguły bezkonfliktowo współpracują, co nie jest typowe dla innych mniejszości i istotnie wzmacnia pozycję społeczności litewskiej.

¹⁷ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 211.

¹⁸ A. Sadowski, *Mieszkańcy północno-wschodniej Polski. Skład wyznaniowy i narodowościowy [w:] Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 38; K. Tarka, *op. cit.*, s. 140.

¹⁹ Dz. U. z 2005 r. nr 17, poz. 141.

Tab. 1. Litewskie organizacje zarejestrowane w Polsce po roku 1990

Nazwa	Rok założenia	Główne cele, charakter działalności
Litewskie Towarzystwo św. Kazimierza	1990	Kontynuacja tradycji organizacji z okresu międzywojennego, podkreślanie katolickiego charakteru, współpraca z Kościołem, dbanie o rozwój litewskiej oświaty, propagowanie kultury i tradycji ludowej mniejszości litewskiej.
Stowarzyszenie Litwinów w Polsce	1992	Główna organizacja reprezentująca interesy mniejszości litewskiej w Polsce (dawne LTS-K), podstawowe cele to reprezentowanie i obrona praw ludności litewskiej, utrzymanie litewskiej tożsamości narodowej, ochrona i rozwój litewskiej kultury i folkloru, wspieranie litewskiego szkolnictwa i działalności społecznej, kulturalnej i oświatowej, wydaje dwutygodnik „Aušra”, organizuje liczne konkursy, festiwale, obchody.
Wspólnota Litwinów w Polsce	1993	Zrzesza różne litewskie organizacje, koordynuje ich działalność, reprezentuje głównie interesy polityczne, a także społeczne, kulturalne i gospodarcze Litwinów w stosunkach z polskimi władzami samorządowymi i centralnymi; organizacja jest skonfederowana ze Świątową Wspólnotą Litwinów z USA.
Stowarzyszenie Młodzieży Litewskiej w Polsce	1994	Propagowanie litewskiej kultury i podtrzymanie tożsamości narodowej wśród młodzieży, organizowanie festiwali i koncertów litewskich, spotkania młodzieży litewskiej; jest członkiem Świątowego Związku Młodzieży Litewskiej.
Stowarzyszenie Litewskiej Kultury Etnicznej w Polsce	1997	Popularyzowanie litewskiej kultury etnicznej, ochrona dziedzictwa kulturowego Suwalszczyzny, wspieranie i patronat nad litewskimi zespołami etnograficznymi i folklorystycznymi, organizowanie obchodów świąt ludowych, odczytów, konkursów.
Towarzystwo Litewskie w Gdańsku	1997	Utrzymywanie świadomości litewskiej wśród mieszkańców Pomorza pochodzących z kresów, działalność kulturalna, organizacja wystaw, obchodów świąt.
Fundacja Wspierania Oświaty i Kultury Litewskiej „Seina”	1998	Wspieranie oświaty i kultury litewskiej, działalności zespołów młodzieżowych, organizacja konkursów, wystaw, nauki tańca ludowego.
Związek Litewskich Nauczycieli w Polsce	1999	Wspieranie litewskiej oświaty, organizowanie konferencji nauczycielskich.
Fundacja im. biskupa Antanasa Baranaukasa „Dom Litewski” w Sejnach	2002	Działalność kulturalna i oświatowa, prowadzenie „Domu Litewskiego” w Sejnach, prowadzenie w Sejnach niepublicznego przedszkola, szkoły podstawowej oraz gimnazjum z litewskim językiem nauczania, wspieranie społeczności litewskiej, organizowanie koncertów, festiwali, konkursów, konferencji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.punkas.pl, www.pl.mfa.lt, www.bazy.ngo.pl.

Nastąpiły także zmiany w polityce władz państwowych w stosunku do mniejszości. W 1989 r. powołano sejmową Komisję Mniejszości Narodowych i Etnicznych, która miała za zadanie prawne uregulowanie sytuacji mniejszości. Tematykę „mniejszościową” przeniesiono z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Ministerstwa Kultury i Sztuki, co miało pokazać, że zmienia się rola państwa z dotychczasowego nadzoru na opiekę. Po kilkudziesięciu latach mniejszości narodowe przestały być obiektem policyjnego nadzoru. W ramach MKiS powołano Zespół do Spraw Mniejszości Narodowych przekształcony następnie w Biuro do Spraw Kultury Mniejszości Narodowych. W 2005 r. utworzono Komisję Wspólną Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, w skład której wchodzi przedstawiciele poszczególnych mniejszości oraz administracji rządowej. Niestety nadal nie ukształtowano spójnej polityki państwa wobec mniejszości, a prace różnych komisji i biur często były nieskoordynowane i bezproduktywne. W uchwalonej w 1997 r. Konstytucji znalazł się tylko jeden artykuł dotyczący praw mniejszości, a ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym¹⁹, w której zdefiniowano pojęcie mniejszości oraz zawarto szczegółowy spis praw i obowiązków przedstawicieli mniejszości narodowych w demokratycznej Polsce, uchwalono, po licznych sporach, dopiero w styczniu 2005 r., mimo że prace nad nią zostały zapoczątkowane już w 1989 r.²⁰ W ustawie tej uznano Litwinów za jedną z 9 mniejszości narodowych zamieszkujących współcześnie Polskę²¹. Stwarza ona Litwinom możliwości zachowania własnej tożsamości, odrębności kulturowej i językowej, zabrania dyskryminacji i asymilacji. Do szczególnie istotnych dla mniejszości litewskiej zapisów zawartych w ustawie należy prawo do zapisywania imion i nazwisk zgodnie z zasadami pisowni języka litewskiego, także w oficjalnych dokumentach²². Ustawa ta gwarantuje również możliwość używania języka litewskiego jako „języka pomocniczego” w urzędach oraz wprowadza możliwość umieszczania dwujęzycznych nazw miejscowości, ulic i instytucji publicznych²³.

W 2002 r. miał miejsce w Polsce spis powszechny, w trakcie którego dzięki przemianom politycznym lat 90. możliwe było umieszczenie pytania dotyczącego tożsamości narodowej. Od zakończenia II wojny światowej nie można było precyzyjnie odpowiedzieć na pytanie o rozmieszczenie, a zwłaszcza liczebność mniejszości narodowych w Polsce²⁴. Dane były jedynie szacunkowe, orientacyjne, bardzo trudne do weryfikacji oraz oceny wiarygodność. Od połowy lat 50. do końca 70., szacując liczebności mniejszości litewskiej, podawano zazwyczaj wartość 9–10 tys. osób²⁵. W połowie lat 90. H. Chałupczak i T. Browarek (1998)

²⁰ Prawa mniejszości narodowych w Polsce są gwarantowane także przez liczne inne ustawy przyjęte od 1989 r., m.in. ustawa o gwarancjach sumienia i wyznania (1989), ustawa *Prawo o stowarzyszeniach* (1989), ustawa *Prawo o zgromadzeniach* (1990), ustawa o systemie oświaty (1990), ustawa *Prawo o partiach politycznych* (1997), ustawa *Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i Senatu RP* (2001).

²¹ Wraz z Niemcami, Czechami, Słowakami, Ukraińcami, Białorusinami, Rosjanami, Ormianami i Żydami (Dz. U. z 2005 r. nr 17, poz. 141, rozdział 1).

²² Dz. U. z 2005 r. nr 17, poz. 141, rozdział 1 i 2.

²³ Warunkiem wprowadzenia tego przepisu jest minimum 20% deklaracji narodowości litewskiej wśród ogółu mieszkańców danej gminy w trakcie spisu powszechnego. Po ostatnim spisie taka możliwość istnieje tylko w gminie Puńsk (Dz. U. z 2005 r. nr 17, poz. 141, rozdział 2).

²⁴ Pytanie o narodowość uwzględniał pierwszy po wojnie spis ludności z roku 1946, jednak jego wyniki są mało wiarygodne głównie ze względu na trwające wówczas ruchy migracyjne oraz uwarunkowania polityczne. W kolejnych spisach powszechnych w okresie PRL-u nie było pytań dotyczących tożsamości narodowej (P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 127).

²⁵ J. B y c z k o w s k i, *op. cit.*, s. 164; P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 131; A. K w i l e c k i, *op. cit.*, s. 98.

oszacowali liczebność Litwinów w Polsce na 20 tys., a przedstawiciele litewskich organizacji na 20–25 tys. Wartości te wydają się obecnie zdecydowanie zawyżone. Zapewne bliższe prawdy były szacunki z tego samego okresu C. Żołędowskiego (1992), który podaje liczbę 9 tys., A. Sadowskiego (1997) określającego liczebność Litwinów na 7–10 tys. oraz K. Tarki (1998), który opowiada się za liczbą ok. 10 tys. osób narodowości litewskiej. Głównym źródłem rozbieżności szacunków z lat 90. były problemy z określeniem liczby Litwinów mieszkających poza Suwalszczyzną, w rozproszeniu, głównie na obszarze zachodniej Polski.

Spis powszechny w 2002 r. po raz pierwszy od kilkudziesięciu lat przedstawił „oficjalną” liczebność oraz rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych w granicach współczesnej Polski. Wykazał niewielką liczebność społeczności mniejszościowych, w większości przypadków zdecydowanie odbiegającą od wcześniejszych szacunków. Umożliwił ich weryfikację, ukazał skalę przeszacowania oraz w pewnym sensie pokazał natężenie procesów polonizacyjnych, które miały miejsce w ciągu ostatniego półwiecza. Jednak wyniki tego spisu nie oddają w pełni współczesnej struktury etnicznej Polski. Na tak małą liczebność poszczególnych mniejszości wpłynęło szereg czynników, m.in. procesy asymilacyjne, wymuszone i dobrowolne migracje, zaszczości historyczne i negatywne stereotypy, niski poziom tolerancji społecznej, a nawet sama konstrukcja i jednoznaczność pytania zawartego w formularzu spisowym. Uzyskane w trakcie spisu dane należy traktować jako „wartości minimalne”, jako liczbę osób o bardzo silnie ugruntowanej niepolskiej tożsamości narodowej²⁶.

W trakcie spisu narodowość litewską zadeklarowało 5846 osób, spośród których polskie obywatelstwo posiadało 5639 osób²⁷ i tę wartość w rozumieniu ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym można traktować jako „oficjalną” liczebność mniejszości litewskiej w Polsce²⁸. Jest to liczba o połowę mniejsza niż wcześniejsze szacunki, jednak jest to różnica relatywnie niewielka. Wiele mniejszości w trakcie spisu uzyskało wyniki nawet 10-krotnie niższe niż wcześniejsze szacunki. Litwini, obok społeczności romskiej i niemieckiej, należeli do zdecydowanie najmniej „przeszacowanych” mniejszości²⁹.

Spis potwierdził także ogromne znaczenie języka ojczystego w podtrzymywaniu litewskiej tożsamości i odrębności narodowej. Używanie języka litewskiego w kontaktach domowych zadeklarowało 5838 osób, w tym 5696 osób posiadało polskie obywatelstwo³⁰. Jest to niespotykana wśród innych mniejszości zbieżność deklaracji narodowościowych i językowych. Ponadto większość, bo aż 63% osób deklarujących używanie języka litewskiego, podało, że w „kontaktach domowych” używa wyłącznie tego języka, bez języka polskiego. Był to jedyny taki przypadek podczas spisu, wśród innych mniejszości zdecydowanie dominowało używanie języka narodowego razem z językiem polskim.

Rozmieszczenie Litwinów nie uległo zmianom od zakończenia II wojny. Jest to społeczność wyraźnie terytorialna, autochtoniczna, zamieszkująca w większości swoją regionalną

²⁶ Szerzej kontrowersje związane z wynikami spisu powszechnego autor omówił w artykule *Liczebność i rozmieszczenie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w 2002 roku a wcześniejsze szacunki* [w:] *Obywatelstwo i tożsamość. W społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach*, t. 1, Białystok 2006, s. 345–370.

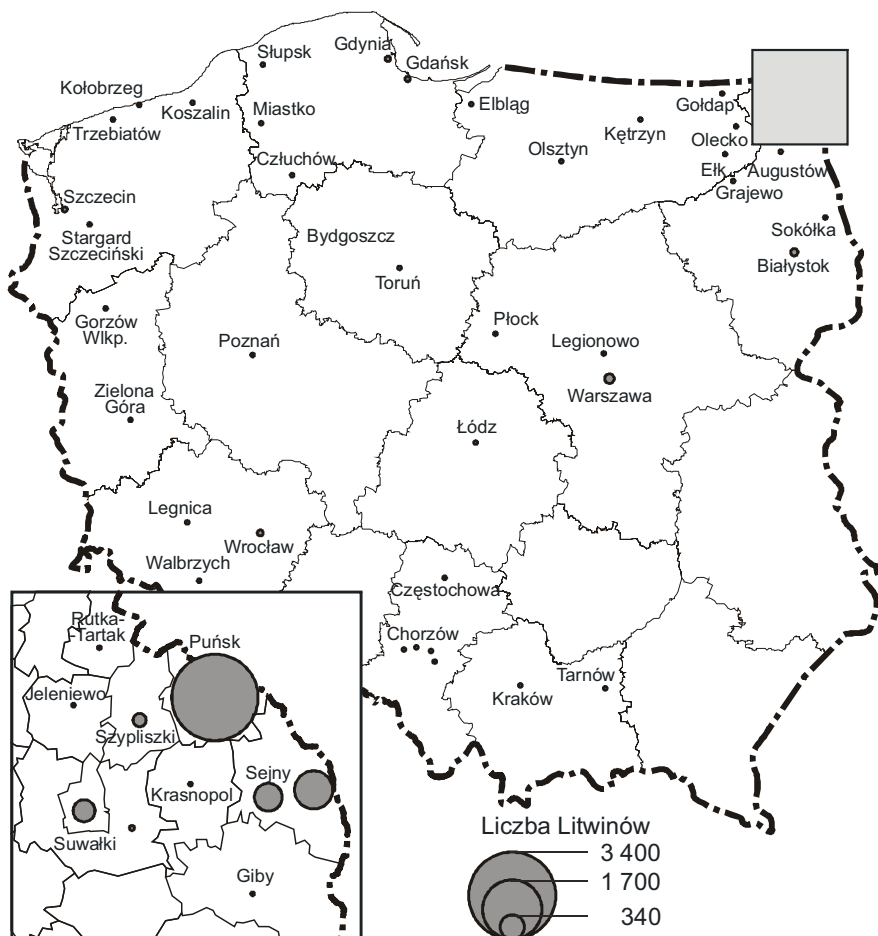
²⁷ Wszelkie dane liczbowe dotyczące wyników spisu na podstawie informacji Głównego Urzędu Statystycznego (www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002).

²⁸ Dz. U. z 2005 r. nr 17, poz. 141, rozdział 1.

²⁹ M. Barwiński, *op. cit.*, s. 348–349.

³⁰ W spisie zawarto pytanie o „język najczęściej używany w domu”, można było podać dwa języki niepolskie oraz zadeklarować, czy były one używane razem z językiem polskim, czy też wyłącznie.

„etniczną ojczyznę”, swoistą „małą Litwę” ze stolicą w Puńsku (ryc. 1, tab. 2). Obszar zamieszkały przez Litwinów rozciąga się wzdłuż pogranicza polsko-litewskiego, od wsi Jagliniec i Wociuliszki na północnym zachodzie do wsi Morkiszki i Podlaski na południowym wschodzie. Zachodnią granicę zasięgu Litwinów wyznacza linia łącząca Budzisko, Szypliszki i Sejny³¹. Zdecydowana większość społeczności litewskiej zamieszkuje zwarty obszar obejmujący ok. 50 wsi w gminach Puńsk i Sejny³².

Ryc. 1. Rozmieszczenie Litwinów w Polsce na podstawie wyników spisu ludności z 2002 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

Spośród 5,6 tys. osób deklarujących w trakcie spisu narodowość litewską aż 90% zamieszkuje północno-wschodnią część województwa podlaskiego, zwłaszcza gminy Puńsk, Sejny oraz miasto Sejny. Na te dwie gminy przypada ponad 80% ogółu Litwinów, a zdecydowanie największym ich skupiskiem jest Puńsk, gdzie na obszarze zaledwie jednej gminy zamieszkuje prawie 60% polskich Litwinów, stanowiących 75% jej mieszkańców (tab. 2). Puńsk jest jedną z zaledwie pięciu gmin w Polsce, gdzie według ostatniego spisu powszechnego to ludność

polska jest mniejszością³³. Spis potwierdził także, że Litwini nadal są społecznością typowo wiejską. Aż 75% deklaracji narodowości litewskiej przypadło na mieszkańców wsi.

Poza Podlasiem narodowość litewską zadeklarowały tylko 542 osoby. To najlepiej wyjaśnia różnice między szacunkami a wynikami spisu. Liczbę Litwinów żyjących w rozproszeniu poza ich „etniczną ojczyznę” szacowano w latach 90. od 2 tys. do znacznie ponad 10 tys. osób³⁴.

Tab. 2. Mniejszość litewska na Suwalszczyźnie
na podstawie wyników spisu powszechnego z 2002 r.

Powiat/gmina	Liczba deklaracji narodowości litewskiej*	% ogółu mieszkańców	Liczba deklaracji używania języka litewskiego*	% ogółu mieszkańców
Powiat sejneński	4595	21,2	4893	22,6
Gmina m. Sejny	469	7,8	447	7,4
Gmina w. Giby	5	0,2	4	0,1
Gmina w. Krasnopol	34	0,8	34	0,8
Gmina w. Puńsk	3312	74,4	3482	78,2
Gmina w. Sejny	775	18,5	926	22,1
Powiat suwalski	123	0,3	141	0,4
Gmina w. Jeleniewo	3	0,1	3	0,1
Gmina w. Rutka-Tartak	7	0,3	4	0,2
Gmina w. Suwałki	3	0,1	1	0,0
Gmina w. Szypliszki	109	2,7	133	3,2
Powiat miejski suwalski	316	0,5	297	0,4
Gmina m. Suwałki	316	0,5	297	0,4

* dotyczy wyłącznie osób posiadających polskie obywatelstwo

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

Niewielka liczebność mniejszości litewskiej w połączeniu z jej bardzo wyraźnym „terytorializmem” może świadczyć o silnym wpływie emigracji z „etnicznej ojczyzny” i związanej z nią asymilacji na spadek liczebności tej grupy. Jednak procesy asymilacyjne dotknęły Litwinów w stopniu dużo mniejszym niż większość mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce. Wpłynęła na to m.in. bardzo duża koncentracja terytorialna w izolowanym, peryferyjnym regionie, silna integracja wewnętrzna, aktywność organizacyjna, społeczna i kulturalna, dobrze rozwinięte szkolnictwo oraz wyraźna odrębność językowa, która jest podstawą litewskiej tożsamości. Stąd też w porównaniu z innymi mniejszościami istnieje dużo mniejsza w przypadku Litwinów różnica pomiędzy wcześniejszymi szacunkami a wynikami spisu powszechnego.

³¹ A. Sadowski, *op. cit.*, s. 37.

³² Szczegółowo wsie z ludnością litewską wlicza w swojej pracy K. Tarka, *op. cit.*, s. 194–195.

³³ Pozostałe gminy to położone w południowo-wschodniej części Podlasia Czyże, Dubicze Cerkiewne, Orla i Hajnówka z liczebną przewagą mniejszości białoruskiej (www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_nsp2002_tabl4_mn.xls).

³⁴ K. Tarka, *op. cit.*, s. 194.

Jedną z konsekwencji spisu powszechnego oraz przyjęcia ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym było uregulowanie zasady używania języków mniejszości w urzędach oraz nazewnictwa geograficznego w tych językach³⁵. Dzięki temu, że liczba deklaracji narodowości litewskiej w gminie Puńsk zdecydowanie przekroczyła wymagane ustawowo 20% ogółu mieszkańców, została ona 25 maja 2006 r. wpisana do *Urzędowego rejestru gmin, w których jest używany język pomocniczy*³⁶, a 20 maja 2008 r. wpisano ją do *Rejestru gmin, na których obszarze używane są nazwy w języku mniejszości*. Na terenie gminy Puńsk wpisano oficjalnie 30 litewskich nazw wsi (na 33 wsie w granicach gminy)³⁷.

Tab. 3. Szkolnictwo litewskie w Polsce

Typ szkoły	Szkoły z litewskim językiem nauczania	Szkoły z klasami z litewskim językiem nauczania	Szkoły z nauczaniem języka litewskiego jako dodatkowego*
Podstawowa	Puńsk Sejny (niepubliczna) Widugiery (gm. Puńsk) Przystawańce (gm. Puńsk) Nowiniki (gm. Puńsk)	Krasnowo (gm. Sejny) Wojtokiemie (gm. Puńsk)	Sejny Krasnowo (gm. Sejny) Wojtokiemie (gm. Puńsk)
Gimnazjum	Puńsk Sejny (niepubliczne)	Sejny	Sejny
Liceum	Puńsk (ogólnokształcące) Puńsk (profilowane)	—	—
Ogółem	9	3	4

* w Suwałkach funkcjonują grupy międzyszkolne, w których uczniowie uczą się języka litewskiego po lekcjach w swoich szkołach

Źródło: Kuratorium Oświaty w Białymstoku (www.kuratorium.bialystok.pl/kuratorium2/Desktop-Default.aspx?tabindex=3&tabid=102); Ambasada Republiki Litewskiej w Warszawie (<http://pl.mfa.lt/index.php?893641947>).

Jednym z największych osiągnięć mniejszości litewskiej jest bardzo dobrze zorganizowane szkolnictwo. Aktualnie dzieci i młodzież uczą się języka litewskiego w 16 szkołach na obszarze dwóch gmin: Puńsk i Sejny (tab. 3). W większości tych szkół język litewski jest językiem wykładowym. Taki model nauczania społeczność litewska stosuje jako jedyna mniejszość narodowa w Polsce. Nauczanie nie tylko języka litewskiego, ale i w języku litewskim zdecydowanej większości szkolnych przedmiotów na wszystkich poziomach nauczania jest podstawą zachowania litewskiej odrębności językowej i jednym z głównych czynników utrzymywania litewskiej tożsamości narodowej wśród wiejskiej społeczności Suwalszczyzny. W roku szkolnym 2007/08 języka litewskiego jako ojczystego uczyło się łącznie 604 uczniów

³⁵ Dz. U. z 2005 r. nr 17, poz. 141, rozdział 2.

³⁶ Do rejestru jest obecnie wpisanych 28 gmin: 22 z pomocniczym językiem niemieckim, 3 z białoruskim, 2 z kaszubskim i 1 z litewskim (www.punsk.com.pl/gmina%20punsk/nazwy.htm; www.mswia.gov.pl/portal/pl/178/2958/Ustawa_o_mniejszosciach_narodowych_i_eticznych_oraz_o_jezyku_regionalnym.html).

³⁷ Na podstawie (www.punsk.com.pl/gmina%20punsk/nazwy.htm).

w 10 szkołach podstawowych, 4 gimnazjach i 2 liceach³⁸. Od połowy lat 90. liczba uczniów uczących się litewskiego systematycznie spada (wartości maksymalne to ok. 750–780 uczniów w latach 1996–99), jednak jest to efektem nie tyle mniejszego zainteresowania nauką języka, ile w głównej mierze niżem demograficznym docierającym do wszystkich typów szkół.

Badania M. Sobeckiego z połowy lat 90. potwierdzają bardzo duży wpływ szkolnictwa na podtrzymanie tożsamości i odrębności wśród mniejszości litewskiej. Porównanie białoruskich i litewskich licealistów wykazało znacznie wyższe poczucie tożsamości narodowej oraz wiedzy na temat kultury etnicznej wśród Litwinów. Wśród uczniów liceum w Puńsku aż 75% określiło się jako Litwini, natomiast w liceach z białoruskim językiem nauczania zaledwie 19% uczniów w Hajnówce i 5% w Bielsku Podlaskim zadeklarowało białoruską tożsamość narodową³⁹.

Wśród mniejszości litewskiej zdecydowanie dominującym wyznaniem jest katolicyzm. Jest to w większości społeczność wiejska, konserwatywna, bardzo religijna. Mogło by się wydawać, że brak różnic wyznaniowych pomiędzy Litwinami a ludnością polską będzie czynnikiem zbliżającym, integrującym te dwie społeczności. Jednak wspólne wyznanie religijne przez ostatnie kilkadziesiąt lat było paradoksalnie jednym z najistotniejszych czynników konfliktogennym pomiędzy Litwinami i Polakami na Suwalszczyźnie. Wspólna religia przez lata nie zbliżała, lecz dzieliła. Głównym powodem sporów była kwestia języka nabożeństw. Religia nie różnicowała narodowościowo mieszkańców pogranicza polsko-litewskiego, dlatego język, w jakim odbywały się nabożeństwa, był podstawowym czynnikiem określającym narodowość i źródłem licznych konfliktów.

Pod naciskiem władz politycznych oraz polskiej ludności już w 1946 r. zlikwidowano msze w języku litewskim w Sejnach i Smolanach, pozostawiając je tylko w Puńsku. W 1956 r. biskup łomżyński mianował proboszczem w Puńsku księdza Polaka nieznającego języka litewskiego. Był to pierwszy taki przypadek od kilkuset lat, co spowodowało ostre protesty litewskich parafian, którzy żądali zmiany proboszcza i bronili „litewkości” puńskiego kościoła. Pod naciskiem protestów proboszcz rok później złożył rezygnację, a na jego miejsce pojawił się ksiądz Litwin. Nadal nie było zgody kurii na msze litewskie w Sejnach. W 1973 r. po długoletnich zabiegach biskup łomżyński przeznaczył na potrzeby ludności litewskiej dawny kościółek ewangelicki w Sejnach. Jednak litewscy parafianie możliwość mszy we własnym języku w małym kościółku, a nie w bazylice parafialnej odebrali jako przejaw dyskryminacji i zdecydowanie przeciwko temu protestowali. Konflikty religijne dawały pretekst władzom partyjnym do ingerencji w sprawy Kościoła oraz – paradoksalnie – do występowania w roli obrońcy ludności litewskiej. Pozbawianie Litwinów nabożeństw we własnym języku nie było tylko lokalnym wyjątkiem, podobna sytuacja miała miejsce także w stosunku do innych katolickich mniejszości narodowych w Polsce – Niemców i Słowaków. Wieloletnie starania o przywrócenie litewskich mszy i dyskryminowanie Litwinów przez hierarchię kościelną zantagonizowało stosunki społeczności litewskiej z władzami kościelnymi oraz ludnością polską. Dopiero w 1983 r., po prawie 40 latach, nowy biskup łomżyński przywrócił nabożeństwa oraz sprawowanie sakramentów w języku litewskim w bazylice w Sejnach⁴⁰. Obecnie nabożeństwa w języku litewskim odbywają się w kościołach parafialnych w Puńsku, Sejnach, Smolanach i Suwałkach oraz w kościołach filialnych w Widugierach i Żegarach.

³⁸ Dane na podstawie Głównego Urzędu Statystycznego; *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2007/2008* (www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/PUBL_PUBL_wz_oswiata_wychowanie_2007-2008r.pdf).

³⁹ M. Sobecki, *Młodzież białoruska i litewska w polskich liceach*, „Społeczeństwo Otwarte” 1996, nr 1, s. 30–33.

⁴⁰ K. Tarka, *op. cit.*, s. 171–186.

Współcześnie język nabożeństw nie jest głównym problemem mniejszości litewskiej, choć nadal zdarzają się konflikty o godziny odprawiania mszy w poszczególnych językach. Według Litwinów zdecydowanie najistotniejszym obecnie problemem tej społeczności jest niedofinansowanie litewskiego szkolnictwa i zamykanie małych wiejskich szkół. Potwierdza to tezę o ogromnej roli edukacji w rozwoju narodowym oraz społeczno-kulturalnym mniejszości litewskiej⁴¹.

Pomimo korzystnych dla komitetów wyborczych mniejszości narodowych zapisów w ordynacji wyborczej społeczności litewskiej po 1990 r. nie udało się wprowadzić swojego przedstawiciela do polskiego parlamentu. Od początku lat 90. dużo większe sukcesy wyborcze odnoszą Litwini w wyborach samorządowych. W ostatnich wyborach samorządowych w 2006 r. kandydaci reprezentujący społeczność litewską startowali z powodzeniem z list lokalnych komitetów wyborczych. Litwini zasiadają obecnie w radzie powiatu, gminy oraz miasta Sejny, natomiast rada gminy Puńsk jest całkowicie przez nich zdominowana, zdobyli w niej 14 na 15 możliwych mandatów⁴².

Gmina Puńsk bardzo wyraźnie zaznacza się także na „mapie elektorальной” województwa podlaskiego. W kolejnych wyborach parlamentarnych i prezydenckich od początku lat 90. do czasów współczesnych charakteryzuje się ona wyższą frekwencją niż średnia dla województwa i zdecydowanie silniejszym poparciem dla ugrupowań lewicowych. W wyborach parlamentarnych w 2001 r. Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD) otrzymał w gminie Puńsk 89,5% głosów (najwyższe poparcie w Polsce!), w 2005 r. 84,6%, natomiast w 2007 r. już tylko 28,8% (przy wyjątkowo niskiej frekwencji), choć i tym razem lewicowy komitet wyborczy (tym razem pod nazwą Lewica i Demokraci) zwyciężył w tej gminie. Doskonałe wyniki wyborcze lewicy w latach 2001 oraz 2005 w głównym stopniu były spowodowane kandydowaniem z listy SLD Witolda Liszkowskiego, działacza litewskiego, wieloletniego wójta gminy Puńsk. Jednak poparcie społeczności litewskiej dla opcji lewicowej może być tłumaczone wieloma innymi czynnikami, m.in. brakiem własnych, litewskich partii politycznych oraz utożsamianiem ugrupowań prawicowych z retoryką narodowo-polską. Potwierdzają to analogiczne zachowania wyborcze innych mniejszości narodowych w Polsce, a zwłaszcza prawosławnej mniejszości białoruskiej w południowo-wschodniej części Podlasia. Także poparcie mniejszości litewskiej dla członkostwa Polski w UE było bardzo wyraźne, w gminie Puńsk 79% głosujących opowiedziało się za UE, przy średniej dla województwa podlaskiego 68,6%⁴³.

W okresie PRL-u problematyka mniejszości litewskiej nie pojawiała się w stosunkach z ZSRR czy władzami socjalistycznej republiki litewskiej. Uległo to zmianie w nowych uwarunkowaniach geopolitycznych⁴⁴. Po problemach i konfliktach z początku lat 90. w stosunkach międzypań-

⁴¹ R. Kępski, *Mniejszość litewska w Polsce wobec przełomów politycznych (1918–2004)*, praca magisterska wykonana w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ pod kierunkiem M. Barwińskiego, Łódź 2006, s. 79.

⁴² Na podstawie *Raportu dotyczącego sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, 2007 (www.mswia.gov.pl/portal.php?serwis=pl&dzial=417&id=4862&).

⁴³ Na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej (www.pkw.gov.pl) oraz P. Kępkę, *Postawy polityczne ludności prawosławnej w województwie podlaskim*, praca magisterska wykonana w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ pod kierunkiem M. Barwińskiego, Łódź 2009, s. 102, 113, 123, 148.

⁴⁴ Szerzej tematyka ta została omówiona przez A. Rykalew w artykule *Sytuacja społeczno-kulturalna Litwinów w Polsce i ich wpływ na relacje między krajem zamieszkania a Litwą*, „Acta Universitatis Lodzianae. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2008, nr 9, s. 89–113.

stwowych polsko-litewskich, w których problem mniejszości narodowych, zwłaszcza Polaków na Litwie, ale także Litwinów w Polsce, odgrywał istotną rolę, wzajemne relacje uległy poprawie. W kwietniu 1994 r., po wielomiesięcznych negocjacjach, podpisano *Traktat o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy*. Skalę problemów obrazuje fakt, iż Litwa była ostatnim sąsiadem, z którym rząd polski podpisał tego typu dokument. Kilka miesięcy później w Sejnach otwarto konsulat Republiki Litewskiej, a rząd litewski rozpoczął finansowanie budowy „Domu Litewskiego”, ukończonego w roku 2000. Władze litewskie nadal, w różnej formie – finansowej, organizacyjnej, politycznej – wspierają mniejszość litewską w Polsce.

W latach 90. otwarto przejścia graniczne w Ogrodnikach i Budzisku, były to pierwsze polsko-litewskie przejścia graniczne po II wojnie światowej. Po wejściu Polski i Litwy do UE w 2004 r., a następnie przystąpieniu obu państw do tzw. „strefy Schengen” w 2006 r. zostały zlikwidowane wszelkie ograniczenia przy przekraczaniu wspólnej granicy. Jest to niezwykle korzystna sytuacja dla społeczności litewskiej na Suwalszczyźnie, zmiana, która jeszcze nie tak dawno była trudna do wyobrażenia, zwłaszcza że przez cały okres PRL-u władze bardzo skutecznie uniemożliwiały mniejszości litewskiej jakiegokolwiek kontakty z radziecką Litwą.

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat stosunki polsko-litewskie przechodziły kilka diametralnie różnych faz – od jawnej wrogości, poprzez „socjalistyczną przyjaźń”, nieufność początku lat 90., aż po bliską współpracę i strategiczne partnerstwo w ramach NATO i UE na początku XXI w. To, jaki kształt przybiorą te relacje w przyszłości, w dużym stopniu zależy od sytuacji polskiej i litewskiej mniejszości narodowej w obu państwach.

Przemiany polityczne i geopolityczne w XX w. miały częściej negatywny wpływ na zamieszkującą w Polsce mniejszość litewską, natomiast te z końca XX i początku XXI w. przyczyniły się do zdecydowanej poprawy sytuacji politycznej, społecznej i prawnej tej społeczności oraz dały nadzieję na przyszłe równoprawne, partnerskie funkcjonowanie mniejszości litewskiej w Rzeczpospolitej.

5. Podsumowanie

1. Ludność litewska w Polsce jest autochtoniczną mniejszością narodową, stanowiącą zwarty fragment sąsiedniego narodu posiadającego swoje własne państwo⁴⁵.

2. Na zmniejszenie jej liczebności w Polsce w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat największy wpływ miały zmiany granic po II wojnie światowej, w dużo mniejszym stopniu procesy asymilacji.

3. Rozmieszczenie po zakończeniu wojny nie uległo zmianom, od 65 lat głównymi skupiskami mniejszości litewskiej pozostają gminy Puńsk i Sejny.

4. Litwinów nadal można określać jako „mniejszość terytorialną”, tzn. od pokoleń zamieszkującą ten sam obszar.

5. W zachowaniu odrębności i tożsamości narodowej Litwinów podstawową rolę odgrywa odrębność językowa, dobrze rozwinięty system edukacji oraz silna identyfikacja z zamieszkiwanym regionem.

6. Główne cechy wyróżniające współcześnie mniejszość litewską na tle innych mniejszości narodowych w Polsce to:

⁴⁵ Według klasyfikacji M. K o t e r a, *Geographical Classifications of Ethnic Minorities* [w:] *Geography and Ethnicity*, red. A. Gosar, „Geographica Slovenica”, no. 24, Ljubljana 1993, s. 123–138.

- a) koncentracja terytorialna,
- b) wysoki stopień świadomości narodowej i wyraźne poczucie odrębności,
- c) zbieżność deklaracji tożsamości narodowej i językowej,
- d) dominacja używania języka mniejszości jako jedynego języka w kontaktach domowych,
- e) dominacja szkolnictwa z wykładowym językiem mniejszości,
- f) duża aktywność organizacyjna, społeczna, artystyczna,
- g) brak konfliktów pomiędzy głównymi organizacjami o charakterze narodowym.

7. Zmiany sytuacji politycznej w Polsce w ciągu ostatnich 65 lat miały bardzo duży wpływ na sytuację Litwinów w Polsce. Można wyróżnić kilka zasadniczych okresów czasowych wraz z charakterystycznymi dla nich cechami sytuacji mniejszości litewskiej:

a) lata 1944–1951 – kształtowanie się granic państwowych, narzucenie systemu komunistycznego, przesiedlenia, obawa, bierność, przeczekanie, brak możliwości działalności organizacyjnej;

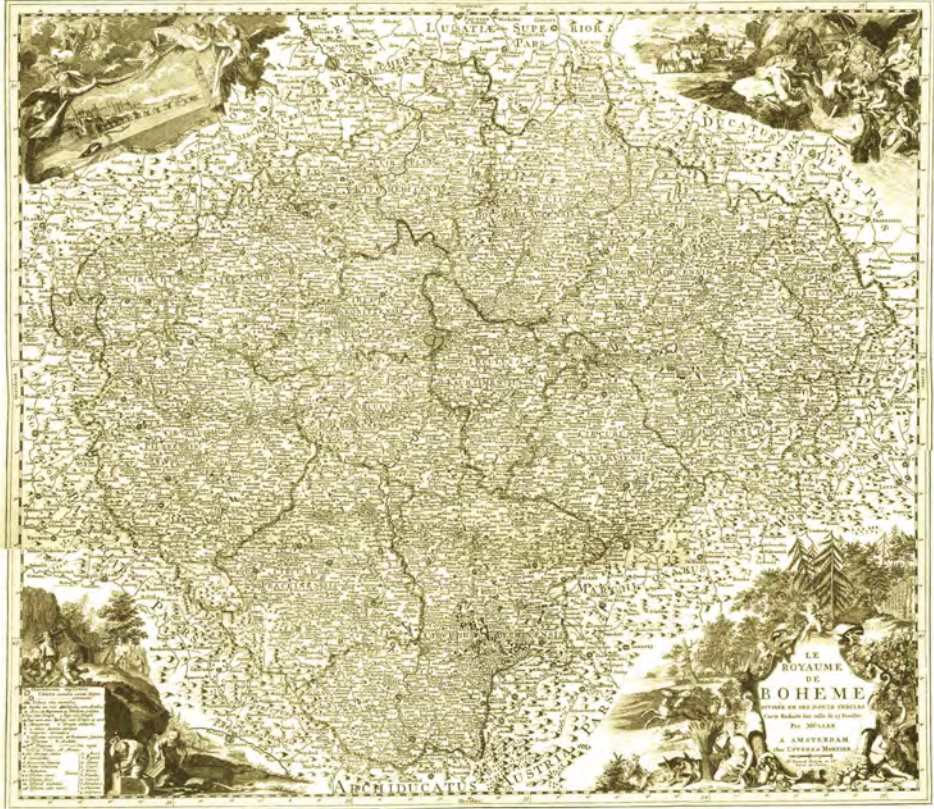
b) lata 1952–1969 – rozwój szkolnictwa, kontrolowane początki działalności organizacyjnej, silny rozwój działalności kulturalnej, artystycznej, zależność od władz partyjnych i państwowych, nadzór PZPR i aparatu bezpieczeństwa nad wszelkiego rodzaju aktywnością;

c) lata 70. i 80. – stagnacja, regres szkolnictwa, całkowita minimalizacja kwestii narodowych, działalność kulturalna i folklorystyczna, postępujący wzrost zależności od władz partyjnych i aparatu bezpieczeństwa, pełna kontrola władz nad wszelkiego rodzaju działalnością;

d) po roku 1989 – likwidacja cenzury, nadzoru policyjnego i dyskryminacji, swoboda działalności organizacyjnej, pluralizm organizacyjny, rozwój działalności narodowej, rozwój prasy i wydawnictw, rozwój szkolnictwa, powstanie niepublicznych szkół z wykładowym językiem litewskim, weryfikacja szacunków dotyczących liczebności, liczne prawa wynikające z przyjętej ustawy o mniejszościach narodowych, etnicznych i języku regionalnym, istotna rola w międzynarodowych stosunkach polsko-litewskich, akcesja Polski i Litwy do UE, rozwój kontaktów z Litwą.

MAPPA TOTIUS REGNI BOHEMIAE IN DUODECIM CIRCULOS DIVISA CUM COMITATU GLACIENSIS ET DISTRICTU EGRANO ECC.

Mappe Coeh. a. 1744. post. Millere.

ISBN 978-83-61389-52-1

